

Tomáš Profant

Graeber, David: *Fragmenty anarchistické antropologie*

Praha: tranzit.cz. 2013. 104 s. ISBN 978-80-87259-19-1.

David Graeber je časti českej a slovenskej verejnosti známy svojou knihou *Dluh: Prvních 5000 let* (2012) a z nedávnej doby aj kontroverzným článkom o *Práci na hovno* (2013). Vo svojej najnovšej knihe na slovensko-českom trhu, ktorú sám nazýva „pamfletom“ (s. 39), *Fragmenty anarchistické antropologie* prichádza s náčrtom toho, ako by mohla vyzerat' a čomu by sa mohla venovat' anarchistická antropológia.

Dôležitú otázku si autor kladie hneď v úvode, kde sa pýta, prečo dosiaľ nemáme anarchistickú antropológiu, anarchistickú sociológiu, anarchistickú ekonómiu či anarchistickú politickú vedu. Jednou z príčin je, že akademici majú len veľmi váгну predstavu o tom, čo je to vlastne anarchizmus. Graeber poukazuje na odlišnosť medzi marxizmom a anarchizmom. Kým prvý je najmä teoretickým diskurzom o revolučnej praxi, anarchizmus „sa primárne zaujíma o formy revolučnej praxe“ (s. 37). To ale neznamená, že anarchizmus nepotrebuje teóriu. Otázkou však je, „aký typ spoločenskej teórie je skutočne užitočný pre tých, ktorí sa snažia vytvorit' svet, v ktorom si ľudia slobodne usporiadajú svoje vlastné záležitosti?“ (s. 39).

Takáto teória musí vychádzať z dvoch princípov. Prvým je, že iný svet je možný a inštitúcie ako štát, rasizmus alebo kapitalizmus nie sú nutné. Druhý princíp znie omnoho menej samozrejme. Graeber sa dovoľáva toho, aby „anarchistická teória vedome odmietla akúkoľvek predstavu predvoja“ (s. 40). To, čo anarchistická antropológia potrebuje, pritom nie je Vysoká Teória, ale niečo, čo Graeber nazýva Nízkou Teóriou. Mala by sa týkať konkrétneho jednania a modelom by jej mohla byť etnografická prax sledujúca, čo ľudia robia vo svojich každodenných činnostiach.

Hoci je takáto myšlienka nepochybne dôležitá a potrebná v mnohých neantropologických odboroch, sama osebe nie je nijak zvlášť originálna. O tzv. slabej teórii (*weak theory*) hovorí aj Sedgwick (2003) a takisto ukotvenú teóriu (*grounded theory*) je možné spojiť s podobnými princípmi (česky napr. Braun 2008).

Prvky anarchistickej antropologie nachádza Graeber u Marcela Maussa, hoci ten sa k anarchizmu nikdy nehlásil (s. 45). Kľúčová u Maussa nie je ani tak skutočnosť, že bol revolučným socialistom, ktorý v Paríži viedol spotrebiteľské družstvo a socializmus chcel budovať výlučne zdola. Dôležitá je jeho analýza daru, ktorá ukazuje že existovali spoločnosti odmietajúce kalkulovanie za účelom zisku. Antropológ Pierre Clastrese podobne zdôrazňoval, že napríklad amazonské spoločnosti vedome odmietli štátne formy moci ako príliš utlačujúce. V tomto zmysle boli tieto a im podobné spoločnosti anarchistické, pretože odmietli dve kľúčové utlačujúce logiky – štát a trh.

Tým sa Graeber dostáva k jednému z hlavných argumentov týkajúceho sa kontramoci a revolúcie. Najprv ukazuje, že anarchistické spoločnosti sú si vedomé negatívnych ľudských vlastností a vnímajú ich ako morálne hrozby. Preto svoj spoločenský život organizujú tak, aby ich skrotili. Usilujú čo najviac vyjednávať o problémoch a zakaždým dosahovať zhodu. Dôsledkom je, že násilie je v týchto spoločnostiach odsunuté do symbolickej roviny. Takže tzv. primitívne spoločnosti používajú kozmológie plné násilia a prízrakov. Z toho potom pre Graebera vychádzajúceho z Clastresa vyplýva, že štátne inštitúcie nemohli vzniknúť z politických inštitúcií anarchistických spoločností. Tie sa ničomu takému usilovali zabrániť. Mohli teda vzniknúť jedine z náboženských inštitúcií obsahujúcich tieto apokalyptické predstavy.

Na príklade malagašskej spoločnosti ukazuje, ako sa akceptácia kráľovnej, a dokonca aj otroctva, zmenila spolu s príchodom francúzskych kolonialistov, keď tieto inštitúcie nadobudli svoju odvrátenú tvár. Malagašstvo, ako určitá charakteristika, v priebehu pár desaťročí začalo znamenať odpor voči kolonizátorom. Graeber si práve takto predstavuje revolúciu. „Ak je revolúcia o tom, že ľudia odporujú určitej forme moci vnímanej ako represívnej, že identifikujú kľúčový prvok tejto moci ako zdroj toho, čo je na nej pochybné, a že sa následne snažia zbaviť sa svojich utlačovateľov, aby sa z bežného života táto forma moci úplne vytrátila, potom sa dá len ťažko poprieť, že tu v istom zmysle išlo o skutočnú revolúciu, hoc aj nezahrňovala žiadne povstanie“ (s. 54). Podľa autora je súčasný svet prešpikovaný takýmito anarchistickými priestormi, najmä tam, kam štátna moc nemá dosah.

V súvislosti s údajnou rýchlou zmenou v myslení ľudí na Madagaskare upozorňuje na ďalší dôležitý aspekt „revolúcie“. V skutočnosti tam k žiadnej zmene nedošlo. Iba sa prejavila hlboko zakorenená forma kontramoci. Ideologická príprava na túto „zmenu“ prebiehala v nočnom svete čarodejníkov a stríg. Zo symbolického priestoru pochádza potenciál pre spoločenskú zmenu – pre odpor voči utlačateľom.

Na chápanie revolúcie sa Graeber pozerá kritickým pohľadom. Obvykle revolúcia predpokladá existenciu spoločnosti ako totalizujúceho systému, ktorý sa dá zmeniť práve iba revolúciou vedúcou k nahradeniu starého totalizujúceho systému za nový. Z toho potom vyplýva, že história je sledom revolúcií – neolitickej, priemyselnej, informačnej, atď. Podľa Graebera je lepšie uvažovať o revolúcií ako o analytickej kategórii, ktorá nám lepšie pomáha pochopiť svet, ale je zrejme, že (pokiaľ nechceme povraždiť tisíce ľudí) revolúcia určite nebude predstavovať akýsi čistý zlom. Preto je treba o nej prestať uvažovať ako o veci a začať sa pýtať na to, čo je to revolučné jednanie. Ním je „akékoľvek kolektívne jednanie, ktoré odmieta určitú formu moci či nadvlády, a tým jej čelí, a ktoré zároveň v tomto svetle pretvára spoločenské vzťahy (...) Revolučné jednanie nemusí nutne usilovať o zvrhnutie vlády“ (s. 61). To potom znamená, že kolektívne snahy o určenie si vlastných pravidiel fungovania sú z definície revolučnými skutkami.

Tu sa treba kriticky pozastaviť, pretože Graeber, podobne ako napríklad Gibson-Graham a mnohí ďalší, ktorí odmietajú akýsi totálny boj proti kapitalizmu, ale sa uspokojujú s alternatívnymi anarchistickými ostrovčekmi v spoločnosti, by mali dodávať nielen príklady takýchto naozaj (značne) odstrihnutých kolektívov (napr. Mondragón, Linux, amazonské kmene, Parížska komúna, revolúcia v republikánskom Španielsku s. 57-58), ale mali by naznačiť aj línie neprijateľnej kooptácie. Je Mondragón v poriadku, ak obchoduje so zbytkom sveta a využíva trh, ktorí v Indonézii núti ľudí pracovať v otrockých podmienkach? Povedzme,

že je, ale potom je rovnako v poriadku napríklad aj Nadácia Georga Sorosa, ktorá tiež predstavuje kolektívne jednanie a v tomto svetle pretvára spoločenské vzťahy, alebo Nadácia Slovenského plynárenského priemyslu, atď.

Určite je správne zbaviť sa megalomanských predstáv o revolúcii ako úplnom prechode do iného systému a nahradiť pojem revolúcie revolučným jednaním. To, o čo by mal ale analytik usilovať je poskytnutie návodov na odlišovanie revolučného od zdanlivo revolučného jednania, ktoré svojou činnosťou anarchistické ideály výrazne popiera.

Poučný pre kohokoľvek, kto sa ocitne v diskusii o anarchizme, je zjednodušený variant polemiky medzi skeptikom a anarchistom. Podľa skeptikov a skeptičiek neexistujú žiadne spoločnosti, ktoré by existovali bez vlády. Anarchistka odpovedá príkladmi kmeňov, napr. Borórov, ale to sú „primitívi“, takže anarchistka musí prísť s príkladom zo súčasnosti – Mondragón, Linux –, ale to sú zas izolované príklady, a tak anarchistka musí siahnúť po Parížskej komúne a revolúcii v Španielsku. Lenže tam sa všetci pozabíjali. Nuž áno, keďže tam intervenovali politici z okolitých štátov. Skeptik chce totiž počuť príklad moderného anarchistického štátu, ktorý ale nemá vládu. To je však samozrejme nemysliteľná situácia.

Cestou von je pre Graebera uznanie, že anarchistické organizácie nebudú vôbec podobné štátu. Pôjde o rozmanité komunity, o postupný proces vytvárania alternatívnych organizácií. Dajú sa nájsť dokonca aj entity pripomínajúce národné štáty bez štátneho aparátu, avšak pre skeptikov sú príliš malé.

Graeber nasleduje Latoura, ktorý odmieta priznať modernite jej výnimočnosť. Malé anarchistické spoločnosti sú potom rovnako relevantné ako „moderné“ národné štáty využívajúce sofistikované technológie. V súčasnosti anarchistické skupiny totiž v mnohom nasledujú svojich predchodcov. Graeber reprodukuje teóriu exodu, ktorá ukazuje, ako sa v Taliansku mladí ľudia angažovaným odchodom od zbytku spoločnosti do rôznych squatov či sociálnych centier snažia vytvoriť nové formy spoločenstiev. Nejde o priamy odpor voči moci, ale o akési „vyklznutie“ (s. 71). Podobne konala napríklad skupinka osadníkov (sluhov) z Jamestownu počas britskej kolonizácie, ktorí prešli na stranu pôvodných Američanov, aby prijali ich rovnostársky spôsob života.

V súvislosti s podobnými príkladmi Graeber zdôrazňuje dôležitosť pokojného jednania. Jednoducho, treba opustiť štát, namiesto vyvesovania červených alebo čiernych vlajok a vydávania konfrontačných vyhlásení. Nefunkčný štát netreba zbytočne provokovať, niekedy je lepšie pokračovať aj vo vyplňovaní jeho formulárov a v predstieraní, že sa mu skupina naďalej podriaďuje.

Predposledná časť knihy sa snaží prísť so základmi dosiaľ neexistujúcej vedy. Vychádza z toho, že „nám chýbajú intelektuálne nástroje“ (s. 77), napríklad pre typológiu štátov, teoretické poňatie občianstva mimo štát, či pre kategóriu štátu vo všeobecnosti. „Podobná teória sa stáva naliehavou potrebou hlavne v dnešnej situácii krízy národného štátu a prudkého nárastu medzinárodných inštitúcií“ (ibid.). Hoci takéto volanie po lepšej alebo novej teórii je jadrom knihy, chýba mu originalita. Je vhodné, aby sa antropológia a iné vedy venovali problematike anarchizmu v kategóriách, ktoré z neho nebudú robiť nejakú chaotickú nemožnosť, ale jednoducho priestor mimo trhu a štátu. Avšak so zmenami v oblasti medzinárodných vzťahov sa už dávno vyrovnávajú všetky Graeberom spomenuté vedy. A nerobia tak iba z pohľadu potreby lepšieho vládnutia, ako napríklad tzv. globálne vládnutie, ale idú do omnoho hlbších

priestorov identít, diskurzov a každodenných praktík, ktoré súvisia s vládnutím na rôznych úrovniach - napríklad cez Foucaultom inšpirované štúdium governmentality (na Slovensku sa mu v oblasti vzdelávania venujú napríklad Kaščák a Pupala 2012). V tomto zmysle je intelektuálnych nástrojov dosť, čo nám však chýba, je viac analýzy funkčných kontramocí.

Na záver Graeber ponúka pomerne jednoduchý anarchistický program: odpustenie všetkých medzinárodných dlhov, zrušenie ochrany patentov starších ako jeden rok, a najmä odstránenie všetkých obmedzení globálnej slobody pohybu. Práve posledná požiadavka by viedla k tomu, že by elity bohatých štátov veľmi rýchlo začali riešiť problémy chudoby na globálnom Juhu. Na námietku, že takáto požiadavka je nerealistická, si Graeber odpovedá, že je nerealistická iba preto, pretože by ju bohatí odmietli, a preto sa stávajú problémom oni sami. Súčasťou programu má byť boj proti práci ako vzťahu nadvlády. Tu opakuje myšlienky známe z textu o *Práci na hovno*.

Veľmi zaujímavý pohľad poskytuje Graeber na demokraciu. Kritizuje tzv. väčšinovú demokraciu, ktorá má pôvod v antike, pričom tvrdí, že táto forma „sa len zriedkakedy objavuje sama od seba“ (s. 88). Zásadný rozdiel oproti procesom dosahovania konsenzu je v prítomnosti hlasovania. Antropológmi skúmané spoločenstvá však nehlasujú, pretože jednoducho odmietli tento spôsob rozhodovania (s. 89). Spôsobil by totiž poníženie a nenávisť. „Komplikovaný a náročný proces hľadania konsenzu je v skutočnosti dlhým procesom dosahovania toho, aby nikto neodišiel s tým, že jeho názory boli úplne ignorované“ (s. 89). Na väčšinovú demokraciu je treba presvedčenie, že ľudia majú mať pri rozhodovaní rovnaké slovo a zároveň nátlakový aparát schopný vynútiť dosiahnuté rozhodnutia. V minulosti však bola prítomnosť oboch veľmi vzácna. Keďže v Grécku bolo obyvateľstvo ozbrojené, práve tu mohla vzniknúť väčšinová demokracia. Každý hlas tu bol v reálnom zmysle slova silou. Podľa Graebera pojem *kratos* neznamena vládu, ale „silu“ alebo „násilie“ ľudu. Nestabilita priamych demokracií spočíva v tom, že sa konfliktné línie odsunuté do sveta fantázie pretavia v reálnom živote do skutočných konfliktov. Je to práve hrozba násillia, ktorá ospravedlňuje minimálnu formu demokracie – jej reprezentatívnu formu.

Napokon sa Graeber vracia k antropológii a kritizuje ju za nedostatok politickej aktivity a problematický postoj k identite. Na príklade Zapatistického hnutia ukazuje, ako bolo toto hnutie nútené hrať hru na domorodú identitu, namiesto toho, aby bolo brané ako súčasť radikálne demokratických bojov. Antropológia by mala umožniť Zapatistom, aby boli bráni nie ako Mayovia, ale ako anarchističtí, ktorých prax je nasledovaniahodná aj v iných častiach sveta.

Recenzovaná kniha poskytuje zaujímavý, hoci mierne nesúrodý súbor argumentov v prospech využitia antropológie pri revolučnej aktivite. Nevyhnutné obmedzenie jej radikálnosti umožňuje, aby sa antropológičky a antropológovia viac angažovali v prospech tých, ktorým sa venujú, a rozhodovanie zdola nielen študovali, ale ho aj aktívne podporovali. Takéto výzvy platia nielen pre akademikov a akademičky pracujúcich v krajinách globálneho Juhu, ale o to viac pre tých, ktorí sa neboja využívať antropológické metódy na Slovensku či v Česku.

Literatura

- BRAUN, Mats. Zakotvená teorie. In DRULÁK, Petr (ed.). *Jak zkoumat politiku. Kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích*. Praha: Portál, 2008, s. 203–226. ISBN 978-80-7367-385-7.
- GRAEBER, David. *Dluh. Prvních 5 000 let*. Brno: BizBooks, 2012. ISBN 978-80-265-0044-5.
- GRAEBER, David. Práce na hovno. *A2larm* [online]. 2013, č. 19. ISSN 1803-6635. Dostupné z: <http://a2larm.cz/2013/09/prace-na-hovno/>.
- KAŠČÁK, Ondrej a Branislav PUPALA. *Škola zlatých golierov. Vzdelávanie v ére neoliberalizmu*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2012. ISBN 978-80-7419-113-8.
- SEDGWICK, Kosofsky E. *Touching, Feeling, Affect, Pedagogy, Performativity*. Durham: Duke University Press, 2003. ISBN 978-08-223-3015-8.